

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
XX

NeŐir Heyeti — Editorial Board

Halil İNALCIK — Nejat GÖYÜNÇ

Heath W. LOWRY — İsmail ERÜNSAL

Klaus KREISER — A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XX

İstanbul - 2000

Sahibi : **ENDERUN KİTABEVİ** adına İsmail **ÖZDOĞAN**

Tel : + 90 212 528 63 18 Fax :++ 90 212 528 63 17

Yazı İşleri Sorumlusu : Nejat **GÖYÜNÇ**

Tel : + 90 216 333 91 16

Basıldığı Yer : **KİTAP MATBAACILIK San. ve Tic. Ltd. Şti.**

Tel : + 90 212 567 48 84

Cilt : **FATİH MÜCELLİT Matbaacılık ve Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.**

Tel : + 90 501 28 23 - 612 86 71

Yazışma Adresi: **ENDERUN KİTABEVİ**, Büyük Reşitpaşa Cad.

Yümni İş Merkezi 22/46 Beyazıt - İstanbul

OSMANLI DÖNEMİNDE SİVAS'TA TUZ ÜRETİMİNE
DAİR BAZI BİLGİLER

Saim SAVAŞ

İnsan hayatı için vazgeçilmez bir madde olan tuz, doğal olarak ya kayalar biçiminde yer altında ya da denizlerde ve tuzlu göllerde erimiş durumda bulunmaktadır.¹ Bugün Türkiye'de üretilen tuzun yaklaşık % 55'i İzmir Çamaltı Tuzlası'ndan, % 30'u İç Anadolu Bölgesi'ndeki Tuz Gölü'nden, geri kalan % 15'i ise bazı tuzlu su kaynaklarından elde edilmektedir. Türkiye'nin 1970'li yıllardaki tuz üretim kapasitesi yıllık 5.000.000 ton civarındadır.²

Sivas civarında bulunan bazı tuzlu su kaynaklarından da, Osmanlı döneminde ve günümüzde tuz üretimi gerçekleştirilmektedir. 1933 yılında Sivas çevresinde bulunan 29 adet tuzludan 17 tanesi işletilmekte olup, diğerleri kapalı bulunmakta idi. Bu tuzlaların yıllık üretim miktarı ile göl, avdan (abdân) ve toplama havuzu sayıları aşağıdaki şekildedir:³

Tuzlanın Adı	Üretilen Tuz Miktarı (kg.)	Göl sayısı	Abdan/Avdan sayısı	Toplama Havuzu sayısı
Fadlım	494.767	81	6	2
İşhani	191.935	25	4	0
Bingöl	688.106	145	12	0
Yenice	148.162	60	11	0

¹ Reşat İzbirak, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1992, 319.

² Reşat İzbirak, *Türkiye II*, İstanbul 1996, 796.

³ Fahreddin Başel, *Sivas Bülteni*, Sivas 1935, 89, 90.

Tuzhisar	183.379	93	18	2
Piliç	397.728	22	5	3
Celâllı	83.473	00	0	0
Bedirli	59.893	00	0	0
Çakrı	1.659.987	522	30	3
Cedid	1.387.562	250	8	0
Hargün	1.656.531	500	88	0
Körce	77.671	86	5	0
Hamo	785.714	280	15	0
Göleris	213.219	112	20	0
Cerid	61.874	232	26	1
Fineze	89.892	00	0	0
Mardabaş	112.435	45	12	0
Toplam:	8.292.328	2453	260	11

I. Günümüzde Sivas'ta Tuz Üretimi

Türkiye'nin yaklaşık 5.000.000 ton olan tuz üretim miktarında, Sivas'ta üretilen yaklaşık 8.300 ton civarındaki tuzun önemli bir payının olmadığı söylenebilir. Ancak bizim maksadımız, tuz üretim biçimini anlamaya çalışmak olduğu için, Sivas'ta bulunan tuzlalarda bir araştırma yapmağa çalıştık. Bu şekilde, Osmanlı döneminde Sivas'ta yapılan tuz üretme tarzı ile ilgili bilgileri daha iyi değerlendirebileceğimizi düşündük. Bu amaçla, Sivas yakınlarında bulunan ve Osmanlı döneminde olduğu gibi günümüzde de halen tuz üretimi gerçekleştirilen Bingöl Tuzlası'nı ziyaret ettik.

Bingöl Tuzlası'nda yaptığımız araştırmada, hâlen bu tuzlada tuz üretim ustası olarak çalışan Mehmet Coşkun (Memmet Usta) bize yardımcı oldu.⁴ Mehmet Usta'nın anlattıkları ile, elimizdeki Osmanlı dönemi ile ilgili belgeleri karşılaştırmak suretiyle tuz üretim usûlünü anlamaya çalıştık.

⁴ Halen tuzla yakınındaki Bingöl Köyü'nde oturan ve mertliği ve dürüstlüğü ile tanınan Mehmet Usta'ya (1949 doğumlu), vaktini ayırıp bize açıklamalarda bulunduğu için teşekkür ediyoruz. Biz Bingöl Tuzlası'nı 1999 yılı Eylül ayı başlarında ziyaret ettik.

Bingöl Tuzlası; Kuyucak ve Eyzer (halk arasında Eyger) adındaki iki küçük tuzla ile birlikte üç parçadan oluşmaktadır. Son zamanlarda alınan bir kararla 1 tonun altında üretim yapan tuzlalar kapatıldığı için, Fadlım Tuzlası'na bağlı olarak üretim yapılmaktadır. Ancak, tuzlanın müstemilâtı henüz ayaktadır ve şu kısımlardan teşekkül etmektedir:

- 1- Satış işlemlerinin yapıldığı resmî daire (tuzlanın en yukarisında sarı bir bina),
- 2- Kesme taşlardan inşâ edilmiş memur lojmanı,
- 3- Tuz stok deposu,
- 4- Depoya bitişik durumda bulunan işçilerin yemekhânesi,
- 5- Depoya bitişik durumda bulunan ve tuzlaya tatlı su taşıyan hayvanların barınması için kullanılan ahır,
- 6- Tuzlanın çevresinde 3 adet bekçi kulübesi.

Bu binalardan bilhassa depoya bitişik durumda bulunan kısımlar yıkık ve harap bir şekilde bulunmakla birlikte, öteki yapılar oldukça sağlam gözükmektedirler.

Bingöl Tuzlası'na bağlı Kuyucak Tuzlası, adıyla da ilgili olsa gerek, bir kuyudaki tuzlu suyun çıkarılmasıyla tuz üretimi yapılmaktadır. Kuyunun hemen yanında, fotoğrafla tespit ettiğimiz ve daha evvelki dönemlerde kullanıldığı anlaşılan, bir emme-basma tulumba ve iki uzun ağacın (*çatal*) üst kısmının ortasına takılan seren tipi uzun bir ağacın (*tuluk*) iniş-çıkışıyla su çıkarmağa yarayan tahtirevalliye benzer bir araç bulunmaktadır. Mehmet Usta'nın anlattığına göre, kuyudan tuzlu su çıkarılması için hâlen su motoru kullanılmaktadır. Kuyucak tuzlası 7 küçük havuzdan oluşmakta ve havuzların bir köşesinde üçgen biçiminde *titiz* denilen tuz biriktirme yerleri bulunmaktadır. Genel görünüşü itibariyle bu tuzla oldukça harap ve verimsiz bir haldedir.

Yine Bingöl Tuzlası'na bağlı Eyzer (Eyger) Tuzlası'nın oldukça büyük 6 adet havuzu bunuyor. Bu tuzlanın suyu, yukarı taraftaki dağdan *pöhren*lerle⁵ getirilip, havuzlarda biriktirilmektedir. Eğimli bir arazide bulunan Kuyucak ve

⁵ Pöhren kelimesi, "ağaçtan ya da topraktan yapılmış su borusu, künk" anlamında kullanılmaktadır, bkz. *TDK Derleme Sözlüğü*, IX, Ankara 1977, 3478.

Eyzer tuzlarında, havuzlar, üstteki havuz dolduğunda aşağıdakine akacak şekilde inşa edilmişlerdir.

Kuyucak ve Eyzer tuzlarının bağlı bulunduğu Bingöl Tuzlası, asıl büyük tuzlayı oluşturmakta ve 1 *Çürüklük (Toplama Havuzu)*, 7 *Avdanlık (Abdân)*⁶ ve 100 *Göl*'den meydana gelmektedir. Bingöl Tuzlası'ndaki tuz üretiminin aşamalarını şu şekilde özetleyebiliriz:

1- Tuzlanın üst kısmındaki dağdan kaynayan tuzlu su (*Şora Pınarı*), pöhrenlerle getirilir.

2- Pöhrenlerle getirilen su Avdan (*Abdân*) adı verilen büyük havuzlarda biriktirilir.

3- Avdanda toplanan tuzlu su, çok daha büyük bir göl olan *Çürüklükte (Toplama Havuzu)* stoklanır.

4- *Çürüklükte* bir süre bekletilen tuzlu su, tekrar motorlarla Avdanlara basılır.

5- Avdanlara pompalanan tuzlu su, oluklarla küçük göllere dağıtılır.

6- Göle verilen su tuzlaştığında tekrar tuzlu su verilir.

7- Bu şekilde oluşan (kristalleşen) tuzlar *kıracakla*⁷ kırılır, *keşanla*⁸ çekilir ve *kürekle* gölün dışına çıkarılır.

8- Çıkarılan tuz yığınının *titiz*⁹ denilir. Tuz satışı bu titizlerden tartılarak yapılır.

9- Göllerin su tahliye yerlerine *ağız* denilir.

⁶ "Abdân" terimi, Osmanlıca-Türkçe sözlüklerde "su kabı" olarak anlamlandırılmıştır. Farsça olan bu terim, bölgede yine aynı anlamda olmak üzere "Avdan" olarak kullanılmaktadır.

⁷ Kıracak, ağz kısmı da tahtadan yapılmış kazmaya benzer bir alettir.

⁸ *TDK Derleme Sözlüğü*'ndeki(VIII, Ankara 1975, 2770) tarifine göre keşan kelimesi bazı yörelerimizde tırmık anlamında kullanılmaktadır. Bizim Bingöl Tuzlası'nda gördüğümüz keşan, tırmıkla aynı işi görmekle birlikte, tuz toplamaya uygun olarak tırmık dışlarının bulunduğu kısımda bütün bir tahta parçası bulunmaktadır.

⁹ Titiz kelimesinin *TDK, Derleme Sözlüğü* (X, Ankara1978, 3941)'ndeki anlamı, Kızılhisar-Gaziantep'te "arpa konulan yer, arpa kümesi" olarak verilmiştir; Mehmet Usta'nın anlattığına göre ise, göl kenarında tuz biriktirmeğe mahsus yere ve burada biriktirilen tuza bu isim verilmektedir.

10- Göl derinlikleri yaklaşık 1 metredir.

11- Çürüklük, Avdan ve göllerin tabanları erimeyen taşlarla (çenil taş) döşenmiştir. Döşenen taşları sıkıştırmak için silindir biçimindeki *loğ taşı* kullanılmaktadır.

12- Göllere verilen suyun tuzluluk oranı, ilkbaharda su miktarı arttığı için 15°, normal tuz üretiminin yapıldığı Temmuz-Ağustos-Eylül aylarında 24°'dir.

13- Tuzlu suyun tahliyesinde, (belki eskiden künk) tahta oluklar kullanılmaktadır.

14- Pöhrenklerden göllere gelinceye kadarki sürede tuzlu suyun avdan-çürüklük-tekrar avdan-göl sırasıyla dolaştırılması ve gerektiği kadar bekletilmesi tuz üretimi için çok önemlidir.

15- Göllerin yüzeyinde kristalize olan tuz birinci kalite (çiçek) tuzdur. Çiçek tuzun altından normal tuz çıkarılmaktadır.

16- Bingöl Tuzlası'nda üretilen tuz, genellikle çevre köylere ve şehirdeki (Sivas'taki) tuzculara satılmakta olup, yıllık üretim 600 ton civarında gerçekleşmektedir.¹⁰

Kısa bir inceleme sonucunda elde ettiğimiz bilgilere göre, Bingöl Tuzlası'nda tuz üretimi yaklaşık bu aşamalarla gerçekleştirilmektedir. Bu itibarla, tuz üretim biçiminin Osmanlı dönemine göre fazla bir değişikliğe uğramadığı söylenebilir. Kuyucak Tuzlası'nda, kuyudan tuzlu suyun çıkartılmasında kullanılan aletlerin de gösterdiği gibi, ilâve olarak getirilen yenilik sadece motor gücüdür. Son yıllarda yerlerini su motoruna bırakan seren ve emme-basma tulumba, sanki gerektiğinde kullanılır ümidini taşır bir halde, hala ayakta durmaktadırlar.

Artık tuzlu suyun çıkartılması, havuz-avdan-göl üçgeninde aktarılması, tuzlada ihtiyaç duyulan tatlı su ve diğer maddelerin taşınmasında motor gücü kullanılmaktadır. Bu yüzden, daha önce bu iş için kullanılan hayvanlar için yapılan ahır da, zaten harap bir durumdadır.

¹⁰ Mehmet Usta'nın anlattığına göre, Bingöl Tuzlası'nın gerçek üretim kapasitesi 1000 ton civarındadır; ancak, itina gösterilmediği ve gerekli bakım yapılmadığı için üretim düşmektedir.

Üretilen tuzun kalitesi hakkında bir fikir serdedecek durumda değiliz; ancak, her aşaması açık havada gerçekleştirilen tuzun, bütün berraklığı ve kristalliğine rağmen biraz tozlu ve kirli olduğunu söyleyebiliriz.

II. Osmanlı Döneminde Sivas'ta Tuz Üretimi

Osmanlı topraklarının jeolojik yapısı ve iklim şartları, tuz üretimi için elverişli olduğundan, imparatorluğun birçok bölgesinde tuz üretilmekte ve bu kanalla hazinenin elde ettiği gelir büyük bir yekûn tutmakta idi.¹¹

İmparatorluk geneline göre fazla bir yekûn tutmamakla birlikte, günümüzde olduğu gibi Osmanlı döneminde de Sivas'ta tuz üretiminin yapıldığı bilinmektedir. 1835'te yapılan vakıf muhâsibelerine göre, 503560,5 Kuruş olan toplam vakıf gelirinin 265342,5 Kuruşu (% 52.7'si) tuzlulardan elde edildiği anlaşılmaktadır.¹² Bu rakamlar, Sivas geneli itibariyle tuz üretiminden elde edilen gelirin oldukça önemli olduğunu gösteriyor. 1827'de Sivas'ta 12 adet tuzcu dükkanının bulunması da bu bakımdan önemlidir.¹³ Ömer Demirel'in tespitlerine göre çeşitli dönemlerde Sivas'ta mevcut tuzla miktarı şu şekildedir: 1218-1573 döneminde 7, 1576-1700 döneminde 20, 1700-1850 döneminde 14 ve 1835'te 13 tuzla.¹⁴ Yazar, Sivas'ta Dârü'r-Rahâ evkâfından Bingöl, Tuzlacık, Çakeri(Çakrı), 1574 sonrasında Fazlum(Fadlım), Şeyh Şemseddin evkâfından İşhanı tuzlularının isimlerini vermekte ve ayrıca Küçük Ali Baba

¹¹ Lütfi Güçer, "XV-XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İnhisârı ve Tuzluların İşletme Nizâmı", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (İÜİFM)*, 23/1-2(1962-63), 97-143. Makâlede, tespit edilen tuzlulardan hazineye 8.387.943 Akçelik sâfî gelir temin edildiği ve bunun, İmparatorluğun 1527-28 malî yılı bütçesinde gösterilen Rumeli, Anadolu, Karaman, Zülkadriye ve Rûm vilâyetleri mukâta'alarından hazinenin sağladığı 71.524.055 Akçe gelirin %11.7 nispetinde olduğu belirtilmektedir, bkz. 133.

¹² Ömer Demirel, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, AÜ.SBE. Tarih Anabilim Dalı, basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1991, 236; 1775-1800 arasındaki dönemde, Sivas'ta tamamı müslüman olmak üzere toplam 15 adet tuzcu esnafı bulunmaktaydı. 1797 yılında Sivas'ta vilâyet için yapılan masrafın 35.000 kuruşu, şehirde bulunan esnaf guruplarından toplanmıştır. Bu miktarın 1058 kuruş 30 parası tuzcu esnafı tarafından ödenmiştir. Bu paylaşımda, tuzcu esnafının, ödediği miktar açısından 33 esnaf gurubu arasında 9. sırada bulunduğu anlaşılmaktadır, bu konuda bkz. Saim Savaş, "18 Asrın Sonlarında Sivas'ta Esnaf Teşkilâtı Hakkında Bazı Bilgiler", *Erciyes*, 172(Ankara Nisan 1992), 17-22.

¹³ Ömer Demirel, *II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, Ankara 1989, 158.

¹⁴ Ö.Demirel, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, 137, 233.

Zâviyesi vakfına ait 13, Şeyh Çoban Zâviyesi vakfına ait 1, Ahî Mehmed Külâhdûz Zâviyesi vakfına ait 1 ve nihayet Hacı Arduç vakfına ait 1 tuzlanın bulunduğunu belirtmekte; bu tuzlalardan bir kısmının XIX. Asır içinde kapandığını ya da bu tuzlalardan tuz elde edilemediğini belirtmektedir.¹⁵

Ömer Demirel'in verdiği rakamların büyük tuzlaları ihtiva ettiğini, bu tuzlalara bağlı tuzlaların (müteallikât ve perâkendes) da ilâvesiyle tuzla sayısının oldukça artacağını söyleyebiliriz. Sivas'ta bulunan Ali Baba Zâviyesi üzerine yaptığımız çalışma sırasında, bu zâviyeye çeşitli vâkıflar tarafından değişik tarihlerde yapılan vakıflar arasında birçok tuzlanın bulunduğunu tespit etmiştik. Bir kısmı Sivas Eyâleti dâhilinde bulunan bu tuzlaları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

- 1-Emrullah Tuzlası (Budaközü Kazası'nda),
- 2-Dikilitaş Tuzlası (Emrullah Tuzlası'na tâbi),
- 3-Koyunağılı Tuzlası (Emrullah Tuzlası'na tâbi),
- 4-Elekçi Tuzlası (Emrullah Tuzlası'na tâbi),
- 5-Sertan Tuzlası (Hargün Nahiyesi'nde),
- 6-Beğli Tuzlası (Sivasili Kazası'nda),
- 7-Gerdekli Tuzlası (Beğli Tuzlası'na tâbi),
- 8-Celâllı Tuzlası (Beğli Tuzlası'na tâbi),
- 9-Pur Tuzlası (Beğli Tuzlası'na tâbi),
- 10-Çamözü ve Acıpınar'da küçük tuzla,
- 11-Cirhin Karyesi'nde küçük tuzla,
- 12-Ağcaeniş Tuzlası (Sivas merkez),
- 13-Barciz(?) Tuzlası (Hafik'te),
- 14-Haydarnı Tuzlası (Sivas merkez),
- 15-Kızılcakişla Tuzlası (Sivas merkez),
- 16-Zengi (?) Tuzlası (Yıldızeli'nde),
- 17-Berklü Tuzlası,
- 18-Kuyucak Tuzlası,

¹⁵ Ö.Demirel, *age*, 137-138.

- 19-Hamo Tuzlası (Divriği'de),
- 20-Beğlik Tuzlası,
- 21-Tuzlaovası Tuzlası (Sivaslı Kazası'nda),
- 22-Akpurönü Tuzlası (Sivaslı Kazası'nda),
- 23-Körce Tuzlası (Yağbasan yakınında),
- 24-Sarıkamış Tuzlası,
- 25-Sarıkaya Tuzlası,
- 26-Çavuşculu Tuzlası.

Farklı büyüklükte olduklarını tahmin ettiğimiz bu tuzlalardan önemli bir kısmı Büyük Ali Baba'nın torunu Ali Baba ibn Ahi Mehmed Beğ'in H.1048/M.1639 tarihli vakfiyesinde kayıtlıdır.¹⁶ Muhtelif yollardan zâviyenin gelir kaynakları arasına giren diğer tuzlalar ise, çeşitli sebeplerle zâviye arşivine ait belgelere yansımıştır.¹⁷

Bazı tuzla isimleri zamanla farklılaşmış ya da tuzlalardan bazıları kapanmış olabilir. Meselâ 1933'te 4 abdân, 25 göl yeri bulunan ve 191.935 kg. tuz üretilen İşhanı Tuzlası'nın bugün yeri bile belli değildir. Buna karşılık, günümüzde hâlen faaliyette olan Bingöl Tuzlası'na bağlı Kuyucak ve Eyzer tuzlalarının 1933 tarihli listede bulunmadığını görüyoruz.

A. Tuzlaların Özel Mülkiyete Geçişi

Osmanlı topraklarında bulunan tuzlaların büyük bir kısmı ve bilhassa büyük üretim kapasitesine sahip tuzlaların tamamı devlet malı sayılmakla birlikte, bazı küçük tuzlaların özel şahıslar tarafından da işletildiği görülmektedir¹⁸ ki, Sivas'ta bulunan tuzlaları genel olarak bu ikinci kategoriye dahil edebiliriz.

¹⁶ Vakfiyenin fotokopisi ve transkribi için bkz. Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zâviyesi*, İstanbul 1992, 199-204.

¹⁷ Zâviye arşivi, Ali Baba'nın günümüzdeki evlâdından Ruhi Başeğmez (RB), Şemsi Yılmaz Susamış ve Hüseyin Tekkenişinoğlu'ndan alınan belgeler ile Başbakanlık Arşivi (BA), Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGMA), Sivas Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (SVBMA) ve hâlen Millî Kütüphâne'de bulunan Sivas Şer'îye Sicilleri'nden derlenen belgelerden oluşmaktadır. Zâviye arşivinin büyük bir kısmını oluşturan RB'deki belgeler, hâlen BA'ne teslim edilmiş bulunmaktadır.

¹⁸ Bu konuda bkz. L. Güçer, agm, 98-101.

Genel olarak devlet mülkiyetinde olan tuzlaların özel mülkiyete geçişinin, görebildiğimiz vesikalara dayanarak üç şekilde gerçekleşmiş olduğunu söyleyebiliriz:

1- Sultanlar tarafından temlik yoluyla özel şahıslar eline geçen tuzlalar: Zilkâde 725/Ekim 1324 tarihinde vefat eden ve önde gelen Selçuklu devlet adamlarından birisi olduğu söylenen Rükneddin Hattâb ibn Sahib Kemaleddin Ahmed ibn Râhat ibn Hattâb tarafından, Gurre-i Şevval 721/1321 tarihinde yapılan vakfiyeden anlaşıldığına göre, adı geçen şahıs, Sivas'ta bir hânîkâh inşâ ettirmiş ve bu hânîkâha çok miktarda vakıf tahsis etmiştir. Rükneddin Hattâb, kendi mülkü olan bir takım menkûl ya da gayri menkûl mallarının yanısıra "Çakrı adı ile bilinen tuzlanın bütünü, ... Tuzlacık nâmıyla bilinen tuzlanın hepsi, ... Sivas'a bağlı Bingöl karyesi dışında bulunan Bingöl tuzlası(nın) hepsi ile bu tuzlalığa yakın ... Kadı nâmıyla bilinen tuzlalığın" tamamını vakfetmiştir.¹⁹

1639 tarihli vakfiyesinden anlaşıldığına göre, Ali Baba'nın torunu Küçük Ali Baba, Budaközü Kazası'nda bulunan Emrullah Tuzlası'nı ve ona bağlı olan Dikilitaş, Koyunağılı ve Elekci tuzlalarını, Hargün Nahiyesi'nde Sertan Tuzlası'nı, Sivaslı Kazası'nda Beğli Tuzlası'nın müteallikât ve perâkendesini olan Gerdeklü, Celâllî ve Pur tuzlalarını, Çamözü'nde ve Acıböğrün'de (:Acısu-pınarı: Acıpınar) olan küçük tuzlaları ile Cirhin Karyesi'ndeki küçük tuzlasını vakfetmiştir. Vakfiyede, sözkonusu tuzlalar "mülk" olarak kaydedilmiştir. Bu tuzlaların nasıl mülk oldukları hakkında vakfiyede herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte bunların sultanlar (ki, muhtemelen IV. Murad olmalıdır) tarafından Küçük Ali Baba'ya temlik edilmiş olduğunu sanıyoruz.²⁰

¹⁹ Bu konuda bkz. İsmet Kayaoğlu, "Râhatoğlu ve Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi (VD)*, XIII (Ankara 1981), 1, 9-10, 19, 26.

²⁰ RB'den aldığımız tarihsiz bir vesikada, Dikilitaş Memlehası'nın Ali Baba vakfiyesinde "mülk-i sahîhinde mukayyed" olmakla birlikte, Defterhâne-i Âmire'de Havâss-ı Hümâyûn mülhakatı olarak kayıtlı bulunduğu belirtilmekte ve bu yüzden çıkan şüphenin giderilmesi istenmektedir. Vesikanın üst kısmında ise, vakfiyede kayıtlı olmakla birlikte, kaydı mahalli için tashih olmamış olduğundan, vakf diye hüküm olunamayacağı belirtilmektedir. Ancak biz bu karışıklığın arşiv sistemindeki düzensizlikten kaynaklandığını sanıyoruz.

Bu tip tuzlaların genel olarak Sivas'ta bulunan değişik zâviyelerin tasarrufunda bulunduğunu söyleyebiliriz.²¹ Yukarıda verdiğimiz bilgiler bu doğrultudadır. Aynı şekilde, XVI. asırda Sivas'ta yaşadığı bilinen ünlü Halvetî Şeyhi Şemseddin Sivasî'nin, *Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Hallâk* isimli eserini Sultan III.Murad'a (1546-1595) takdim etmesi üzerine, kendisine Sivas yakınındaki İşhanı Karyesi civarında bulunan memleha kuyusu (tuzla) ve daha bir takım arazinin temlik edilmesi ve kendisinin bunları vakfetmesi de, aynı doğrultuda değerlendirilebilir.²²

2- Zâviye mensupları tarafından "ihyâ ve âbâdân" edilen çorak arazilerde faaliyete geçirilen tuzlalar: Sivas Eyâleti'nde, genellikle herhangi bir dirlik ya da mukâtaaya dahil olmayan, ziraate elverişsiz ve boş arazilerde kaynayan tuzlu suların (şora yerlerin) faaliyete geçirilmesi suretiyle kurulan tuzlaların; elde edilen tuzun beşte birinin devlete verilmesi şartıyla, özel şahıslarca işletilmesine izin verildiği anlaşılmaktadır.²³

Divriği Kazası'na²⁴ bağlı Hamo ve Zengi nahiyelerinde bulunan "üç kıt'a âb-ı şor mümellah", yani üç adet tuzlu su kaynağı, aynı kazaya bağlı Köykulu Mezraası ile birlikte, Ali Baba Zâviyesi zâviyedarı tarafından kendi parasıyla

²¹ 27 Cemâziyelevvel 733/1333 tarihli Ahî Emir Ahmed bin Zeynülhac vakfiyesinde, vakfın sudûruna değin mülkü olan, "tevâbi'i ve mezâri'i ve tuzlukları ile beraber Kazer nâmındaki karyenin nısf-ı şâyi'inin tamamı" ile "Ordubaşı nâmındaki karyenin tuzlukları ile birlikte tamamı"nın vakfedildiği kaydedilmiştir, vakfiye için bkz. VGMA, 1989 numaralı defter, s.38-43, Aslı:608-609.

²² VGMA, 1767 numaralı defter, s.328'de kayıtlı vakfiye; vakfiyeden anlaşıldığına göre, aslında beylerbeyi hassı içinde olan tuzlanın bulunduğu bölge, Evâil-i Receb 1004/1596 tarihli hükümle beylerbeyi hassından çıkarılıp temlik olunmuştur. Şemseddin Sivasî'nin oğlu Müeyyed Efendi'nin Gurre-i Muharrem 1060/1650 tarihli vakfiyesinde, diğer mülklerinin yanında Meydan Câmi'i civarında bulunduğu anlaşılan 4 adet tuzcu dükkanını vakfettiğinin kayıtlı bulunması (ve yine Meydan'a nâzır ma'lumu'l-hudud dört bâb tuzcu dükkanımı), Sivasî ailesinin tuzlalarının yanısıra tuzcu dükkanlarının da bulunduğunu yani tuz satışıyla da iştiğal ettiklerini göstermektedir, vakfiye için bkz. SVMA, 2 numaralı defter, s.176-178.

²³ Bu konuda başka bir örnek için bkz. L. Güçer, agm, 100; Burada 4 Ağustos 1580 tarihli dîvân hükmüne dayanılarak anlatıldığına göre, Sivas Kazası'nda İmaret ve Mescidli köyleri arasında bulunan bir miktar tuzlu bölgenin "şöre" mevcûdiyetini ihbâr ederek burasını kendi sermayesiyle işletmek isteyen Seyyid Şaban'a (muhtemelen bir zâviye mensubu olması dikkat çekicidir), beşte birini mîrîye vermek şartıyla işletme izni verilmiştir.

²⁴ L. Güçer, Divriği Tuzlası'nın II.Selim devrinde (Tapu Karastro 153 No.lu Divriği Mufassalı) yıllık 45.000 akçe (Osmanlı genelinde 8.387.943 akçe) safî gelirinin bulunduğunu kaydetmiştir, bkz. agm, 131, ancak Divriği Tuzlası adı altında hangi tuzlaların mevcut bulunduğunu bilmiyoruz.

(akçesiyle) ihyâ edilmiş ve tahrir anında beşte birini devlete (mîrîye) vermek üzere sözkonusu "üç kıt'a âb-ı mümellah suyu" zâviyeye gelir olarak kaydedilmiştir. Ancak, mezraa ve memlehalara zâviyeye verilmesinin "mal-ı pâdişâhîye enfa'" olduğu ve "mîrî memlehaya zararı olmadığı"nın vukuf sahibi kimseler tarafından haber verilmesinden sonra, bu işlem gerçekleştirilmiştir. Vesikanın devamında, sözkonusu üç tuzlanın Köykulu Mezraası'nda, Bozarmud Mevzi'i'nde ve Sarpan Karyesi'nde bulunduğu kaydedilmiştir. Vesikadan bu işlemin gerçekleştirilmesi esnasında; elde edilecek tuzun beşte birinin devlete verilmesi sebebiyle bu işlemin devlet hazinesine gelir getireceğinin (mal-ı pâdişâhîye enfa' olacağı) ve fazla bir üretim kapasitelerinin olmaması dolayısıyla da, devlete ait tuzlalara (mîrî memlehaya) herhangi bir zararının dokunmayacağı düşünülüyor anlaşılmaktadır.²⁵

3- Tuzlalarda üretilen tuzun beşte birlik mîrî hisselerinin özel şahıslara verilmesi: Mihmadbeğ Karyesi ve Ağcaeniş Kışlağı'nda bulunan Gerdeklü, Berklü, Beğlik, Kızılcağıyla ve Kuyucak tuzlaları bu şekilde bir uygulamaya tabi tutulmuştur. Daha önceki tarihlerde, üretilen tuzun beşte biri mîrînin olmak şartıyla Ali Baba Zâviyesi'ne verilen sözkonusu tuzlaların, mîrîye ait olan beşte birlik kısmı da Zilkâde 980/1573 tarihli berât-ı hümâyûnla, zâviyeye kaydedilmiştir.²⁶

B. Tuzlaların İşletilmesi

Özel şahıslar eline geçen tuzlaların (ki, bunlar genellikle vakıf haline getirilmiştir), büyük bir kısmı kiraya (icâra), iltizâma ya da bir emin kontrolüne²⁷ verilmek suretiyle işletilmektedir. Ayrıca, bazı tuzlaların bizzat vakıf mensuplarınca işletildiği de anlaşıyor.²⁸

²⁵ RB'den alınan 23 Şaban 976/1569 tarihli sûret-i defter-i cedîd-i mufassal-ı sultânî.

²⁶ TKGMA, 14 numaralı Mufassal Defter, s.29'a ekli vesika; vesikanın değişik tarihlerde çıkartılmış sûretleri, Ruhi Başeğmez'den alınan zâviye arşivi içinde de mevcut bulunmaktadır; vesikadan anlaşıldığına göre, sözkonusu tuzlalarda üretilen tuzun "örüsünden" hariçte satılmayacağı da kayıt altına alınmıştır ki, örü tabiri üzerinde ileride durulacaktır.

²⁷ Dârurrâha evkâfi tuzlalarından Çakrı, Bingöl ve Fadlım, maden mukâtaası olarak Tokat Voyvodalığı dâhilinde ve bir emin kontrolünde işletiliyordu, bkz. Ö. Demirel, *age*, 148.

²⁸ RB'den alınan tarihsiz bir vesikada, zâviyeye tahsis edilmiş vakıf gelir kaynaklarının bir listesi bulunmaktadır. Vesikanın tuzlalarla ilgili kısmında, mevcut tuzlalar; "icâr ile virilen memlehalara", "âherin zabtında olan", "kendü zabtımızda olan" ve "harab olan"

Zamanla kullanılmaz hale gelen tuzlaların, kiralaayan tarafından, gerekli bakım ve tamirlerinin yapılması şartıyla doksandokuz seneye kadar varan sürelerle kiraya (icâre-i tavîle) verildiği görülmektedir. Meselâ, Küçük Ali Baba vakfına ait Yağbasan yakınında Körce Tuzla adıyla bilinen memleha, otuz-kırk seneden fazla bir zamandan beri âtil durumdadır ve vakfa hiçbir geliri olmamaktadır. Adı geçen tuzla, "Mürde bir vakfı ihyâ eylemek üzere" doksandokuz seneye değin, icâre-i tavîl ile her yıl vakfa otuz kuruş icâr vermek şartıyla Divriği'li Kara Mahmudzâde Mustafa Ağa'nın oğlu Osman Ağa'ya kiraya verilmiştir. Osman Ağa, sözkonusu tuzlanın "arkların ve göl yerlerin ve dam yerlerin" tamir ve tuzla civarında bulunan boz ve hâlf yerleri de ziraat ve hırâset edecektir. Yapılan kira sözleşmesi, otuzüç senede bir olmak üzere üç kez yenilenecektir.²⁹

Yine Küçük Ali Baba vakfına ait Sertan Tuzlası, "bir müddetten beri harâbe-müşrif olub, vakf-ı şerîfe gadr, âyende ve revendenin it'âm-ı taâmına kesr ve noksanına bâdi olduğu ecilden", Mart 1244/1829 ilâ Şubat 1253/1838 yılları arasında, her yıl vakfa onar kuruş vermek şartıyla, tâlip olan Çam Şeyhi³⁰ oğlu Es-Seyyid Hasan Ağa'ya icâra verilmiştir. Buna karşılık Hasan Ağa, tuzlanın göl yerlerini tamir ve ihyâ edecektir. Yapılan sözleşmeye göre, sözkonusu tuzla 1253'ten 1264'e kadarki dönemde, her yıl vakfa yüzer kuruş ödenmesi şartıyla, bu kez Hasan Ağa'nın oğlu Âsaf Beğ'e iltizâma verilecektir.³¹

Demek ki, Sertan Tuzlası, dokuz yıllık bir dönemi kapsayan birinci aşamada, tamir edileceği gerekçesiyle asıl değerinin onda biri oranında düşük bir fiyata kiraya verilmiştir. Ancak, yine dokuz yıllık dönemi ihtivâ eden ikinci aşamada, gerçek değeriyle iltizâma verilmiştir. Yani bir bakıma, "tamir et, işlât, devret modeli" diyebileceğimiz bir usûlle, verimsiz hale gelen tuzlaların ihyâ edilmelerinin düşünüldüğünü söyleyebiliriz.

başlıkları altında sıralanmıştır. Burada, "kendü zabtımızda olan" başlığı altında yazılı "Memleha-i Emrullah" ve "Memleha-i Koyunağılı" isimli tuzlaların, bizzat zâviye mensuplarınca ya da bunlar tarafından görevlendirilen adamlarca işletildiğini düşünüyoruz.

²⁹ RB'den alınan Gurre-i Rebi'ülevvel 1199/1785 tarihli sened.

³⁰ Bugün Divriği'de Çamşılı adıyla anılan ve 8-10 pâre köyden(Çamova:(Gürpınar), Başpınar, Şahin, Tuzla, Gölova ... köyleri) oluşan bir yöre bulunmaktadır ki, bu isimle bir ilgisinin olabileceğini düşünüyoruz.

³¹ RB'den alınan şartnâme.

Harap olan tuzlaların, bazan bizzat vakıf mütevellisi tarafından tamir ettirildiği de görülmektedir. Bu durumda, tuzlanın civarında bulunan köylülerden ırgat ve amele istenmekte, bunların ücretleri, mütevellinin adamı tarafından, tuz imâl olundukça ödenmektedir. Eğer ödeme gecikirse, gecikme zammı (güzeşte) ödenecektir. Tuzla civarında bulunan köylülerin, tamir için gerekli ameleleri vermeleri yolunda, tuzlanın bulunduğu idarî birimin en üst yetkilisi tarafından (vali, voyvoda) tezkere ve ilmühaber verilmektedir.³²

Sivaslı Kazası'na bağlı Çamözü, Tuzlaovası ve Akpurönü'nde bulunan tuzlaların beşte bir Ali Baba vakfı, beşte dördü ise Kasım Dede mülküdür. Ancak, bu tuzlalar yüz seneden fazla bir süredir haraptır ve ne vakf ve ne de mülk mutasarrıfları tamir ve ihyâ edecek maddî güce sahip değildirler. Bunun üzerine, sözkonusu tuzlalar, tamir ve ihyâ eylemesi şartıyla, Seyyid Hasan adında birine kiraya verilmiştir. Kira sözleşmesine göre, mülk mutasarrıfları hisselerinin yarısını Seyyid Hasan'a verecekler (ferâğ ve temlik edecekler) ve ayrıca vakıf olan kısmın yarısı da, vakfa yıllık binbeşyüz akçe kira vermek şartıyla, otuz üç akd ile doksandokuz seneye kadar zabt ve tasarruf etmek üzere Seyyid Hasan'a verilecektir. Seyyid Hasan'ın tasarrufuna mâni olunmaması için, İstanbul'dan emr-i şerîf talep edildiğinde, bu gibi vakıf ve mülk tuzlaların başkasına ferâğ olduğuna dâir Baş Muhâsebe Defterleri'nde açık bir kayıt bulunmadığı bildirilmiştir (inhâ olunmuştur). 5 Cemâziyelevvel 1235/1820'de yazılan bu inhâdan üç gün sonra verilen i'lâmda ise, bu şekilde bir emr-i şerîf verildiğinde, bu emrin senet gösterilmesi suretiyle, tuzlaların mîrî hisselerine de müdâhale olunacağı belirtilmektedir. Bu yüzden, vesikada açıkça belirtilmemekle birlikte, sözkonusu emr-i şerîfin verilmesi yolunda, Sivas Kadısı Yemennîzâde Ebubekir Sıdkı tarafından, 29 Muharrem 1235/1819'da yazılan arza, İstanbul'dan olumsuz cevap verildiği anlaşılmaktadır.³³

Tarihsiz bir vesikada, sözkonusu üç tuzlanın zâviyeye âit beşte birlik hisselerinin yarısının, yukarıda adı geçen Hasan Efendi'ye yıllık binbeşyüz akçe ile uzun süreli kiraya (icâre-i tavîle) verildiği kayıtlıdır. Sözleşme,

³² RB'den alınan Gurre-i Receb 1222/1807 tarihli tezkere-i dîvân, Tokat voyvodası tarafından verilmiştir; 19 Muharrem 1224/1809 tarihli tezkere ise Sivas valisi kethüdâsı vekili tarafından verilmiştir; ayrıca 27 Rebiülâhîr 1261/1845 tarihli ilmühaber de aynı konuyla ilgilidir.

³³ RB'den alınan Arz-ı hâl, vesikada Küçük Ali Baba vakfiyesi sûreti ile çeşitli kalemlerden çıkartılan tevliyet ve tapu kayıtları da yazılı bulunmaktadır.

kiracının tuzlaları ihyâ eylemesi şartıyla yapılmıştır. Ancak, mülk sahiplerinin hisselerinin yarısını kiracıya vermeleri (ferâğ etmeleri) şartının sözleşmeden kaldırıldığı görülüyor ki, İstanbul'un olumsuz cevabının da bu maddeyle ilgili olduğu anlaşılıyor.³⁴

Vakıf tuzlaların, kiralama dışında, iltizâma verilmek suretiyle de işletildiği görülmektedir. Bu konuda rastladığımız ilk örnek, Ali Baba Zâviyesi'ne vakfedilmiş tuzlalardan Sarıkamış Memlehası'nın, yıllık dokuzyüz kuruş kıymetinde olan ikiyüz miskal inci mukabilinde iltizama verilmesiyle ilgilidir. Ancak, iltizâm süresi dolmadan, sözkonusu memleha sahipsizdir diyerek, başka birinin kendi üzerine berât ettirdiği anlaşılmıştır. Tuzlayı iltizâma alan mültezim Ali Çelebi bin Mustafa Beşe, iltizâm süresinin ilk altı ayında ancak dörtyüzyirmi kuruş hâsılât toplayabildiği için, geri kalan dörtyüzseksen kuruşu vakıf mütevellisinden istemiştir. Vakıf mütevellisi mültezime yüz kuruş daha ödemiş, ancak mültezim, daha önce vakıf mütevellisinin kızkardeşini nikâhlamak istediğinde, mütevellinin kendisinden rüşvet olarak bir adet at aldığını ve dolayısıyla bu at ile kalan üçyüzseksen kuruşun kendisine verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Neticede otuz kuruş kıymetinde "bir re's aygır-ı bargir" ile zâviyeye vakıf olan Sivasili Kazası'na bağlı Kuşcu, Gemriz, Hortu, Kuzucuk, Ütük ve Kavak adındaki köy ve mezraalardan binyüzyirmiyük senesinde hâsıl olan vakfa âit öşür vergilerinin verilmesi şartıyla anlaşma sağlanabilmiştir.³⁵

Bir başka iltizâm örneğinde, mültezimin iltizâm tarihini uzatarak tuzladan bir yıllık fazla ürün tahsil ettiği anlatılmaktadır.³⁶ Konu ile ilgili bir başka vesikada, Sertan Tuzlası'nın da, aynı mültezime iltizâma verildiği ve fakat mültezimin, şartnâmenin tarihini değiştirerek, fazladan vakıf mahsûlü aldığı iddiâ edilmektedir.³⁷ Her iki vesikadan anlaşıldığına göre, iltizâma veren vakıf mütevellisi Mehmed Tahir, iltizâm süresi dolmadan vefat ettiğinden, müteveli değişimi anındaki boşluktan yararlanan mültezim (Ahmed Beğ), sözleşme tarihini kendi lehine bir yıl daha uzatmıştır.

34 RB'den alınan tarihsiz şartnâme.

35 RB'den alınan Gurre-i Muhârrem 1123/1711 tarihli hüccet.

36 RB'den alınan 3 Receb 1255/1839 tarihli Kâime.

37 RB'den alınan 16 Cemâziyelevvel 1257/1841 tarihli Kâime.

Tanzimat'ın ilânından sonra, Tanzimat'ın uygulandığı vilâyet ve kazalarda, bazı büyük zâtların vakıfları hariç, vakıf köy ve mezraaların öşür gelirlerinin, müzâyede ile belirlenen tâliplerine maktû'an ihale olunması hakkında irâde-i seniyye verildiği anlaşılıyor. İhaleyi kazanan mültezim, iltizam bedelinin bir kısmını peşin ödüyor, kalanını da aynı yılın Haziran ve Eylül aylarında ödemek üzere taahhütte bulunuyordu. Taksitlerin zamanında ödenmesi bakımından, mültezimden kefilli borç senedi alınıyor ve bu borç senedi Emval Sandığı'na konuluyordu. Şayet mültezim ödemeyi geciktirecek olursa, geçen her ay için beş kuruş gecikme zammı (güzeşte) ödemek zorunda kalacaktı.¹³ Şevval 1265/1849 tarihli şartnâmeden anlaşıldığına göre, Sarıkaya, Dikilitaş, Kurtağılı (nâm-ı diğer Çavuşcu) ve Elekci tuzlaları, 1265/1849 senesinde yapılan müzâyede sonunda onbin kuruş bedel ile Beğpazarı Kazası müdürü Mehmed Efendi'ye verilmişti. Ancak, sonradan Ali Baba Zâviyesi zâviyedarı Şeyh Hasan Efendi, Ankara Eyâleti valisine mürâcaat ederek, tespit edilen bedele beşbin kuruş daha ilâve ettiğini bildirmiş ve sözkonusu tuzlaların kendisine ihâle olunmasını istemiştir. Bu durum "menâfi'-i hazine" olarak değerlendirilmiş ve Hasan Efendi'nin teklifi kabul edilmiştir. Bu konuda yapılan şartnâmeden başka, Dîvân-ı Vâlâ-i Eyâlet-i Ankara ve Nezâret-i Aşâir-i Harameyn ve Rişvan ve Me'mûriyet-i Afşar ve Merhale-i Pınarbaşı'ndan buyruldu verilmiştir.³⁸

Ali Baba Zâviyesi'ne vakf olan tuzlaların bulunduğu Budaközü Kazası, Gümüşhâne Ma'den-i Hümâyûn Müdürlüğü'ne bağlı olduğundan, bu kazadaki Memleha-i Sarıkaya ve Çavuşculu Mukâta'ası beşbin kuruş bedel ile Ma'den-i Hümâyûn İltizâmât Defteri'ne kaydedilmiştir. Bu gibi Ma'den-i Hümâyûn'a bağlı kazalarda bulunan iltizâmâtın kayıtlı bedelleri mukâta'a sahiplerine, temettüâtı yani kârı ise, Darbhâne-i Âmire'ye verilecekti. Bu yüzden, müzâyede sonunda ihâleyi kazanan, adı geçen tuzlaların kayıtlı bedelleri olan beşbin kuruşu zâviyeye, bundan fazla olan geliri de Darbhâne-i Âmire'ye verecekti.³⁹ Bu durumda, ihâleyi kazanan kişinin kârının ne olacağı vesikalarda açıkça belirtilmiyor. Yani, maktû' bedel zâviyeye, kâr ise Darbhâne-i Âmire'ye ödendiğinde, ihâleyi alanın ne kazanacağı belirsiz görünüyor. Sivas Evkâf Müdürü Rifat Bey'in huzurunda yapılan, Sarıkaya, Sarıkamış ve Elekci

³⁸ RB'den alınan şartnâme.

³⁹ RB'den alınan 2 Şaban 1256/1840 tarihli Kâime.

tuzlalarının, vakıf mütevellisi tarafından kardeşi Şeyh Hasan Efendi'ye iltizâma verilmesiyle ilgili 1857 tarihli bir şartnâmede ise, iltizam bedelinden kâr ya da zarar durumunda, bunun mültezime âit olacağı belirtilmektedir. Söz konusu şartnâmede, başka iltizamlar hakkında geçerli olan nizâmın bu anlaşmada da geçerli olacağı kaydedilmiştir.⁴⁰ Ancak, Tanzimat'tan sonra, bu husustaki nizâmlar sık sık değiştiği için, geçerli olması kabul edilen nizâmın hangi şartları ihtivâ ettiğini bilemiyoruz.

1278/1861-62 yılında yayınlanan bir irâde-i seniyye ile, imparatorluk dahilindeki bütün tuzlaların hazineye bağlandığı anlaşılmaktadır. Bu şekilde, daha önce vakıf mütevellileri marifetiyle idare olunan tuzlalar⁴¹, bu tarihten itibaren devletleştirilmiş (taht-ı inhisâra alınmış) ve tuzlaların idaresi ve gelirlerinin toplanması, hazine memurları tarafından yapılmaya başlanmıştır. Hazine memurları tarafından toplanan hâsılâtın zâviyeye âit kısmı, bu memurlar tarafından vakıf mütevellisine ödenecektir.⁴²

C. Tuz Üretim Usûlü

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Osmanlı döneminde uygulanan tuz üretim usûlünün fazla bir değişikliğe uğramadan günümüzde de devam ettirildiğini düşünüyoruz. Konuyla ilgili Osmanlı dönemindeki uygulamayı yansıtan belgeler ile günümüzdeki uygulamayı bizzat görmemiz, böyle bir yargıya varmamızı sağlıyor. Yine yukarıda ifade ettiğimiz gibi, değişen sadece insan ve hayvan gücünün yerini büyük oranda motor gücünün almasıdır.

Günümüzde olduğu gibi, Osmanlı döneminde de ziraate elverişli olmayan çorak arazilerde (ki bunlar genellikle dağ eteklerinde bulunmaktadır), kaynayan

⁴⁰ RB'den alınan şartnâme.

⁴¹ "Ankara-Eyâleti dâhilinde Yozgad Sancağı kazalarından Budaközü Kazası'nda vâki Emrullah Tuzlası demekle meşhur cârî tuzla ve ona tâbi Dikilitaş ve Koyunağılı ve Elecki tuzlaları ile Sivas Eyâleti dâhilinde Hargün Nahiyesi'ne tâbi Sertan Tuzlası demekle meşhur tevâbi'i tuzlaları ve Sivasili Kazası'nda Beğli nâm tuzlanın müteallikât ve perâkendesini olan Gerdeklü ve Celâllı ve Pur nâm mahalde vâki diğer tuzlalar". RB'den alınan 25 Cemâziyelevvel 1283/1866 tarihli hüccet.

⁴² Aynı hüccet; bu hüccette, Küçük Ali Baba Zâviyesi'nin yarı hisse zâviyedarlığına mutasarrıf olan Es-Seyyid Şeyh Mehmed Tahir ibn Es-Seyyid Şeyh Hasan Efendi ibn Es-Seyyid Şeyh Mehmed Tahir isimli sağırın vasfisi ve annesi Nefise Hatun binti Mehmed Ağa ibn Abdullah'ın, Küçük Mehmed Tahir'in hissesini hazine memurundan talep ettiği kayıtlıdır.

tuzlu sulardan (şora pınarı) tuz elde edilmektedir. Meselâ, Bozok Sancağı'na bağlı Budaközü Kazası'nda bulunan Sarıkaya Karyesi dahilindeki ziraate elverişli olmayan "şora" yerlerden Çukurağıl isimli mevzide "şora pınarı" kaynamakta ve tahmînen iki dönüm mahalle değin akmaktadır. Çukurağıl Tuzlası,⁴³ "havalara i'tidâlinde" yani sıcak ve yumuşak havalarda bir miktar tuz kapasitesine (milhe mütehammil) sahiptir.⁴⁴

Tuzlanın dışında göl yeri inşâ etmek gerektiğinde, o toprağa tasarruf eden tımar sahibinden izin temessükü alınmaktadır. Bunun için vakıf mütevellisi, kânûn-ı pâdişâhî üzere o yerin resm-i tapusunu, tımar sahibine vermektedir. Bir kıt'a tuzla için, yaklaşık olarak iki kile tohum ekilebilen arazinin göl yeri inşâsında kullanıldığı anlaşılmaktadır ki, bu tip araziler genellikle tarıma elverişsiz (boz ve hâli) yerlerden seçilmekteydi.⁴⁵

Şemseddin Sivasî vakfiyesinde geçen bazı ifadeler, tuzlanın müstemilâtı ve dolayısıyla tuz üretim biçimi bakımından bir fikir verebilir. Şemseddin Sivasî, kendisine temlik edilen ve İşhanı Karyesi sınırları dâhilinde bulunan "memleha kuyusunu, taşları, ağaçları, harimî havuzları, bahçeleri, dört taraftan ehil ve ecârib için yolları ve bu kuyunun şimâlen kurbünde ve avlusunda bulunan suyu tatlı çeşme ile birlikte vakfetti..."⁴⁶

Tuz üretim usûlünü anlamak bakımından, tuzlaların masraf defterleri önemli bir boşluğu doldurmaktadır. 1258/1842 senesi Mart'ı girişinden Şubat'ı sonuna kadar, Budaközü Kazası'nda bulunan Sarıkaya ve Çavuşcu tuzlalarıyla ilgili olarak tutulan masraf defterini önemine binâen aynen veriyoruz:⁴⁷

⁴³ Sarıkaya Karyesi'nin mâlikâne mutasarrıfı Sunguroğlu Mustafa Ağa'nın, "hâriç ez defter" diyerek kendi parasıyla tamir ettirip üzerine mâlikâne kaydettirdiği Çukurağıl Tuzlası'nın, Küçük Ali Baba vakfiyesinde kayıtlı Koyunağılı Tuzlası'yla aynı tuzla olduğu anlaşılmıştır; bu konudaki münâzaalar, RB'den alınan 8 Ramazan 1143/1731 tarihli fermânda ve aynı yıl kaleme alınan üç adet arzda kaydedilmiştir.

⁴⁴ RB'den alınan 19 Safer 1135/1722 tarihli tapu kaydı.

⁴⁵ RB'den alınan Evâil-i Muharrem 1082/1671 tarihli temessük.

⁴⁶ VGMA, 1767 numaralı defter, s.328'de kayıtlı vakfiye.

⁴⁷ RB'den alınan tuzla masraf defteri.

	Kuruş
Çavuşcu Tuzlası'nın başını açdırmak için ustaya verilen	1500
Tuzla-i mezkûra icâb eden pöhrenk 2000 Akçe behâ	400
Pöhrenk-i mezbûra kira	130
Tuzla-i mezkûra kazgan etmek üzere tağar, 5 Akçe behâ	50
Kireç ihrâk etmek için ameleye verilen	150
Kireci tuzlaya götürmeye araba kırası	95
Tuzla-i mezkûrun göllerine oluk behâ	100
Kum ve su çekdirmeye amele ücreti	75
Sarıkaya Tuzlası'nın göllerinin tamirine amele ücreti	485
Tuzla-i mezkûrların kış suyunu hıfz için 242 Akçe	0000
Ücret-i hizmetkâr	70
Üç adet kürek behâ	30
Toplam	3058

Masraf defterinden anlaşıldığına göre, tuzlu suyun kaynadığı şora pınarı, usta ve amelelere açtırılmakta, pöhrenk adı verilen ve topraktan ya da ağaçtan yapılan künklerle⁴⁸ göl yerine taşınan tuzlu su, oluklarla göllere dağıtılmakta ve göllerde bekletilerek kaba tuz haline gelmesi sağlanmaktadır. Elde edilen tuz, tağar adı verilen ağız geniş büyük toprak küplere⁴⁹ doldurulup depolanmakta ve satışa sunulmaktadır.⁵⁰

⁴⁸ Pöhrenk kelimesinin bu tarifi için bkz. *TDK Derleme Sözlüğü*, IX, Ankara 1977, 3478.

⁴⁹ Tağar kelimesinin bu şekildeki tarifi için bkz. *TDK Derleme Sözlüğü*, X, 3799.

⁵⁰ Yukarıda 16 madde halinde sıraladığımız günümüzdeki tuz üretim biçiminin Osmanlı döneminde de uygulandığını düşünüyoruz. Yani tuzlu su, yerine göre ya pöhrenk adı verilen künklerle göl yerlerine aktarılmakta ya da tuzlu suyun biriktiği kuyulardan büyük bir ihtimalle semendire adı verilen su çekme aletiyle çıkartılıp, göllere aktarılmakta; kristalleşen tuz kıracakla kırılmakta, keşanla çekilmekte ve kürekle titiz denilen tuz biriktirme yerine biriktirilip, tağar adı verilen toprak küplere depolanıp, satışa sunulmaktadır. Göllerden tuzlu suyun aktarılmasında ise olukların yanısıra kavsara adı verilen bu işe uygun olarak üretilmiş kürekler kullanılmaktadır ki, bu aletler (kıracak, keşan, gavsara) halen Bingöl'deki stok deposunda bulunmaktadır. *TDK Derleme Sözlüğü*'ndeki(VIII, Ankara 1975, 2770) tarifine göre keşan kelimesi bazı yörelerimizde tırmık anlamında kullanılmaktadır. Bizim Bingöl

Tuzlada kullanılmak için amelelere ihrak ettirilen ve arabalarla tuzlaya taşınan kirecin ne amaçla kullanıldığını anlayamadık. Günümüzdeki tuz üretim biçiminde kireçle ilgili herhangi bir uygulamanın bulunmaması, bu konuda bir yorumda bulunmamızı engelliyor. Ancak, muhtemelen göl yeri inşâsında veya tamirinde ya da üretilen tuzun rafine edilmesinde kullanıldığını söyleyebiliriz. Aynı şekilde, tuzlaya kum ve su taşınmasının (çekdirilmesinin) da, benzer amaçlarla gerçekleştirildiğini düşünüyoruz. Bununla beraber, son zamanlara kadar tuzlaya merkeplerle tatlı su taşıma uygulamasının devam ettiğini ve bu suyun, tuzla çalışanları ile tuzlanın muhtelif işlerinde kullanılan hayvanların ihtiyaçları için kullanıldığını biliyoruz. Diğer taraftan, masraf defterine kaydedilen ve bu iş için 242 Akçe ayrıldığı anlaşılan, tuzlanın kış suyunun korunması (hıfzı) işinin nasıl ve ne amaçla yapılmış olduğunu da anlamış değiliz ki, bununla beraber üretilen tuzun yapılmadığı bu dönemde göl yerlerinin ve buralarda biriken tuzlu suyun temiz tutulması ve bakımı, kastedilmekteydi.⁵¹

D. Üretilen Tuzun Pazarlanması:

Osmanlı döneminde Sivasta üretilen tuz miktarı ile ilgili kesin rakamlar verebilecek vesikalara sahip değiliz. Ancak, bu konuda bir fikir verebilmek amacıyla bazı bilgileri aktarmak istiyoruz. Meselâ, H.1251/1835 tarihinde Küçük Ali Baba Zâviyesi'nin, toplam 8967 kuruş olan vakıf gelirlerinin 7036 kuruşu tuzlalardan elde edilmiştir.⁵² H.1265/1848 Mart'ı başlangıcında

Tuzlası'nda gördüğümüz keşan, tırmıkla aynı işi görmekle birlikte, tuz toplamaya uygun olarak tırmık dişlerinin bulunduğu kısımda bütün bir tahta parçası bulunmaktadır. Kavsara kelimesi de *TDK Derleme Sözlüğü*'nde (VIII, Ankara 1975, 2692), "hasırdan yapılmış buğday ambarı", "hasır çuval", "kıyma, kavurma ve yağ koymağa yarayan büyük tahta kutu, külek". "ruh, can", "öksürük", "küçük sebze bahçesi" ve "hafif, zayıf kimse" anlamlarında tespit edilmiştir. Bizim gördüğümüz alete en yakın anlam, Hekimhan, Malatya ve Sivas yöresindeki anlamı olarak belirtilen, "... büyük tahta kutu, külek" tarifidir. Bizim gördüğümüz alet, normal kürekte oldukça büyük, sap ve ağız kısmı tahtadan yapılmış ve ayrıca ağız kısmının üzerinde, su ve benzeri sıvı maddeleri toplayabilecek şekilde yapılmış hilâl şeklinde, yine tahta bir kısmın bulunduğu bir araçtır.

⁵¹ Bu konuda bilgisine müracaat ettiğimiz Mehmet Usta, kışın suyun muhafazasıyla ilgili herhangi bir işlem yapılmadığını, sadece biriken tuzlu suyun göllere dağıtıldığını, tuzlu göller üzerinde biriken yağmur ve kar sularının soğuk zamanlarda tuzlu suyun üzerinde bir tabaka halinde donduğunu, bu tabakanın altındaki tuzlu suyun zamanı geldiğinde çıkartıldığını, anlatmıştır.

⁵² Hâlen Millî Kütüphâne'de bulunan 1251-1252/1835-1836 tarihli numaralı Vakıf Muhâsebe Defteri, s.4; burada vakıf gelirleri toplamı 8912 kuruş olarak verilmiştir. ancak

H.1271/1855 Şubat'ı sonuna kadarki 7 yıllık dönemde, aynı vakfın tuzlarından 1391 kile(keyl) tuz elde edilmiş ve elde edilen bu tuz 47.812 kuruşu satılmıştır.⁵³ Aynı dönemde, yine aynı vakfa âit adı belirtilmeyen 2 tuzludan maktû olarak (götürü usûlü ile) elde edilen gelir 105.000 kuruştur. Bu dönemde bahsi geçen vakfın toplam 163.382 kuruş olan gelirinin 152.812 kuruşu tuzlardan elde edilmekteydi. Söz konusu 7 yıllık dönemde tuzların tamiri için 25.895 kuruş harcandığı da belgelere kaydedilmiştir.⁵⁴

Vakıf tuzlarında üretilen tuzun bir kısmının vakıf görevlilerinin maaşları için tahsis edildiği anlaşılmaktadır.⁵⁵ Meselâ, Şemseddin Sivasî vakfiyesindeki kayıtlara göre, vakıf mütevellisi, "az çok vazife gören kimseye bir ölçekten iki

bizim yaptığımız hesaba göre 8967 kuruş çıkmaktadır. Tuzlardan elde edilen gelirin ayrıntısı şu şekilde verilmiştir: "Budaközü Kazası'nda Dikilitaş, Koyunağılı ve Elekci tuzlarının bedel-i iltizâmı:6000 kuruş, Hargün Nahiyesi'nde Sertan Tuzlası: geliri verilmemiş, Sivasili Kazası'nda Memleha-i Beğli: senevî icâresi:24 kuruş, Hafik Kazası'nda Memleha-i Celâlli-Pur bedel-i iltizâmı: 1000 kuruş, Cirhin Karyesi'nde Küçük Memleha senevî icâresi:12 kuruş". Yılmaz Susamış'tan alınan yine 1251/1835 ve 1252/1836 yılları ihtiva eden başka iki adet muhâsebe kaydında da aynı rakamlar mevcuttur: "Berâ-yı mahsul-i icâre-i Memleha-i Sertan der Nahiyeye-i Hargün: 50 kuruş", "Berâ-yı mahsul-i icâre-i Memleha-i Beğli der Kaza-i Sivasili: 24 kuruş", "Berâ-yı bedel-i iltizâm-ı Dikilitaş ve Koyunağılı ve Elekci der Kaza-i Budaközü tuzla:3: 6000 kuruş", "Berâ-yı bedel-i iltizâm-ı Memleha-i Celâlli-Pur der Kaz-i Hafik: 1000 kuruş", "Berâ-yı mahsul-i icâre-i Küçük Memleha der Karye-i Cirhin: 12 kuruş", burada vakıf gelirleri toplamı, bizim de hesapladığımız gibi 8967 kuruş olarak verilmiştir.

⁵³ Bu hesaba göre, tuzun kilesinin 34, 3 kuruş olduğu anlaşılıyor, ancak aşağıdaki dipnotta görüleceği üzere, bundan birkaç yıl sonra 1 kile tuz 50 kuruştan hesaplanmıştır. Bu farklılık, tuz kalitesindeki değişiklikten olabileceği gibi, tuz fiyatlarında meydana gelen artıştan da kaynaklanabilir.

⁵⁴ RB'den alınan 25 Şaban 1272/1856 tarihli Muhâsebe Defteri. Yine RB'den alınan 3 adet muhâsebe kaydında, H.1275, 1276 ve 1277 yılları ile ilgili bilgiler bulunuyor. Buna göre 1275 yılında, Küçük Ali Baba vakfından, Mehmed Tahir'in (sabî olduğu kayıtlı) yarım (nısf) meşihat ve teyliyet (zâviyedarlık ve mütevellilik) hissesine düşen miktar içinde, Hafik Kazası'nda bulunan 5 adet tuzladan(Celalli, İnönü, Pur, Beğlikaya ve Barciye memlahaları) elde edilen 84 kile tuz bulunmaktadır. Bunun 74 kilesi, söz konusu tuzların mültezimi Hatib oğlu Osman tarafından aynı olarak vakıf mütevellisine teslim olunmuş, kalan 10 kile tuz ise, kilesi 50 kuruş üzerinden hesaplanarak, toplam 500 kuruş nakdî olarak yine vakıf mütevellisine takdim edilmiştir. Mehmed Tahir'in, aynı yıl için Budaközü'nde bulunan tuzlardan (ki, maktû olarak işletildiği anlaşılıyor) hissesine düşen miktar ise 17.500 kuruştur. 1276 yılı için de aynı rakamlar verilmiştir. Ancak bu kez 84 Sivas kilesi tuzun 81 kilesi aynı olarak teslim edilmiş, kalan 3 kile tuzun ise mültezim Yanık Osman elinde olduğu kaydedilmiştir. 1277 yılı ile ilgili olarak ise, Sungurlu'da bulunan çend memlehadan 17.500 kuruşluk hissesi bulunduğu kaydedilmiştir. Küçük Ali Baba vakfının, toplam yıllık tuz gelirinin hesaplanabilmesi için bu rakamların iki katının alınması gerekmektedir.

⁵⁵ Bu konuda bkz. Ö. Demirel, *age*, 181.

ölçeğe kadar münâsip tuz verecek. Mezkur belde kâin üç medresenin her bir müderrisine mezkur mahsulden iyisinden bir ölçek tuz gönderilecektir."⁵⁶

Bütün ekonomik faaliyetleri çok sıkı bir şekilde kontrol altında tutmaya çalışan Osmanlı Devleti'nde, tuzlaların mülkiyet ve işletilmesinin büyük oranda devlet elinde bulunmasının yanında, devlet ya da özel şahıslarca üretilen tuzun ne şekilde satışı sunulacağı gibi hususların da belirli kurallara bağlandığı anlaşılmaktadır. Buna göre, her tuzlanın bir "örü"sü⁵⁷ bulunmaktadır. Yani, her tuzlada üretilen tuzun nerelere satılacağı kesin bir şekilde belirlenmiştir. Mihmadbeğ Karyesi ve Ağcaeniş Kışlağı'nda bulunan Gerdeklü, Berklü, Beğlik, Kızılcağıyla ve Kuyucak tuzlalarının, önceleri devlete âit olan beşte birlik hisselerinin 1573'te Ali Baba Zâviyesi'ne verilmesi münâsebeti ile kaleme alınan berât-ı hümayûnda, sözkonusu tuzlalarda üretilen tuzu "örüsünden" hariçte satılmayacağını bilhassa belirtilmesi, bu bakımdan anlamlıdır.⁵⁸

Tuz fiyatlarının belirlenmesinde, ahaliye ve vakıf hâsılâtına zarar gelmesine dikkat edilmekteydi.⁵⁹ Satışlar, tuzla çevresinde yaşayan köy ve mezraa ahalisine ve çevreden tuz almaya (etraf ve eknaftan milh iştirâsına) gelenlere yapılmaktadır. Müşterilerin, vakıf mütevellisinden izinsiz tuz almamaları ve mütevelliyeye bac (pac) vergisi ödemeleri gerekmektedir.⁶⁰

Dışarıdan tuz alımı için gelen müşterilerin hayvanlarının otlak ve su ihtiyaçlarının problem teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden bazan, tuzla yakınında yaşayan köylüler, tuz almak için gelenlerin gelip geçmelerine mâni oluyorlardı.⁶¹

⁵⁶ VGMA, 1767, 328'de kayıtlı Arapça vakfiyenin tercümesi.

⁵⁷ "Örü" terimi, devletin, doğrudan doğruya methaldar olduğu bir iktisadî işletmede ve malî faaliyette bu faaliyetin devamı için lüzumlu hammaddeyi temin eden veya fiskal muâmelelerin cereyan ettiği coğrafi bölgeyi ifade ettiği gibi, bilhassa iktisadî işletmenin satıldığı coğrafi bölgeyi de ifade etmektedir", bkz. L.Güçer, agm. 119, 49 numaralı dipnot.

⁵⁸ TKGMA, 14 numaralı Mufassal Defter, 29'a ekli vesika; benzer uygulamalar için bkz. L.Güçer, agm, 119.

⁵⁹ RB'den alınan 15 Ramazan 1266/1850 tarihli vesika.

⁶⁰ RB'den alınan 7 Şevval 1232/1817 tarihli mürâsele.

⁶¹ RB'den alınan 2 Muharrem 1122/1710 tarihli fermânda geçen, "etraf ve eknaftan milh iştirâsına gelenlerin hayvanâtları kadîmden mübah olan otlardan ve sularından intifâ idegelüb kimesneye zararları yoğiken memleha-i mezbur dâiresinden hâfiç olub kurbunda olan Çavuşcu nâm karye ahalipleri milh iştirâsı için memleha-i mezbûreye gelenlerin mürûr u

Tuzlalarda üretilen tuzun, zâviye adına satış işlemlerinin gerçekleştirilebilmesi için, vakıf mütevellisi tarafından, yeterli sayıda adam gönderiliyordu. Bu adamlar, hâsılât mevsimi süresince tuzla yakınında bulunan köylerde ikâmet ediyorlardı.⁶²

Üretilen tuzun satışını anlamak bakımından, zâviye mensuplarınca tutulan Ali Baba Zâviyesi'ne ait masraf defterinin ilk sayfasını oluşturan ve "Defter oldur ki, alacağımız beyân olunur" ifadeleriyle başlayan alacaklar kısmındaki kayıtlar da işimize yarayabilir. Söz konusu defterlere, tuz satışı yapılan kimse-nin adı, satılan tuz miktarı ve bedeli ile peşin alınan miktarlar kaydedilmiştir. Büyük bir kısmı tuzla çevresindeki köylülerden oluşan müşterilere, tuz satışı işleminin, genellikle veresiye olarak gerçekleştirildiği anlaşılıyor. "Alacağımız" şeklinde ifade edilen listede, tuz alan borçluların büyük bir yekun tutması, tuz satışının daha ziyade veresiye yapıldığının işareti olduğu gibi, zâviye gelirleri arasında tuz bedellerinin önemli yeri olduğunu da göstermektedir. Bu defterden anlaşıldığına göre, H.1262-63/1846-47 yıllarında 1 rublağ(16 kg.) tuz 2 kuruşa satılmaktadır.⁶³ Daha başka alacakların da kaydedildiği defterin tuz satışıyla ilgili kısmını önemine binâen aynen veriyoruz:

"Defter oldur ki alacağımız beyân olunur:

Cirdik'li Yusuf Kethüda: 5 rublağ tuz: 10 kuruş,

Heze'li Ağacık Ağa: 8 rublağ tuz: 16 kuruş,

ubûrlarına mâni olub ziyâde gadr ve teaddî eylediklerin bildirüb..." şeklinde geçen ifadeler, bu konuya açıklık getirmektedir.

⁶² RB'den alınan Evâsıt-ı Şevval 1118/1707 tarihli fermânda, Ali Baba Zâviyesi mütevelliyeye ve zâviyedârı olan Fatma Hatun'un Çavuşcu Karyesi yakınındaki tuzladan "hâsıl olan mahsulâtı kabz için gönderdiği adamları karye-i mezburda oturub ahz u kabz idegelüb hilâf-ı şer' kimesneye vaz' ve teaddîleri yoğiken karye-i mezbûre ahalisi memleha-i mezbûrun zabtını taleb idüb, vermediği için biz senin mahsûl-ı vakfı kabz için gönderdiğin adamı karyemizde olduğun istemeyüz deyu ..." müdâhale ettikleri ve vakfın harâbına sebep oldukları anlatılmaktadır.

⁶³ 1640 Tarihli narh defterine göre, Eflâk tuzunun birinci kalitesinin 300 dirhemi(900 gram) 1 akçe, ikinci kalitesinin 400 dirhemi(1200 gram) 1 akçedir; yine aynı deftere göre, Kefe ve Tuzla tuzunun birinci kalitesinin 600 dirhemi(1800 gram) 1 akçe, ikinci kalitesinin 700 dirhemi(2100 gram) 1 akçedir, bkz. (haz.)Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, 95; XV-XVII. Asırlar itibariyle, Selânik ve Ahyolu tuzlarında 1200 dirhem 1 akçe, İbrail İskeleyi'nde 1 kilesi 24 akçe, Saruhan Tuzlası'nda 1 kilesi 30 akçe, Silistre ve Rusçuk iskelelerinde 100 parça tuz 80 akçe, Niğbolu İskeleyi'nde 100 parça tuz 225 akçe, Vidin İskeleyi'nde ise, 1 parça tuz 1-1, 5 akçedir, bkz. L.Güçer, agm, 123.

Cirdik'li Battal Kahya: 8 rublağ tuz: 16 kuruş,
Kürt oğlu Çolpan'a evsük(eksük?) tuz: 4 rublağ: 8 kuruş, 2,5 kuruş teslim,
Ekici: 4 rublağ tuz: 8 kuruş, 4 kuruş teslim,
Divrik'li Hüseyin: 3 rublağ tuz: 6 kuruş,
Kürt oğlu Mehmed: 6 rublağ tuz,
Kanpaz Mahmud: 3 rublağ tuz: 6 kuruş,
Arab oğlu Bircan: 1 rublağ tuz: 2 kuruş, 4 rublağ tuz: 8 kuruş,
Kürt oğlu Mahmud: 8 rublağ tuz: 16 kuruş, 11 kuruş 25 para def'i (teslim)
Altmışüç (1263 senesi) Özme Karyesi'nden Tatar Ağası marifetiyle bize teslim olan:
Beyazıt'lı Topal Veli: 2 rublağ tuz: 4 kuruş,
Beyazıt'lı Kasım: 2 rublağ tuz: 4 kuruş,
Beyazıt'lı Hacı: 2 rublağ tuz: 4 kuruş,
Altmışiki senesinde Özme Karyesi'nden Ömer Kethüdası yediyle bize teslim:
Beyazıt'lı Kösbeden oğlu Ali: 2 rublağ tuz: 4 kuruş,
Hacı Mehmed oğlu Mustafa: 4 rublağ tuz: 8 kuruş,
Hacı Selman oğlu: 1 rublağ tuz: 2 kuruş,
İnce Seyyid Ağa: 1 rublağ tuz: 2 kuruş,
Eşkici İbrahim: 15,5 rublağ tuz: 31 kuruş, 10 kuruş teslim,
Kurtleblebiköy ağası oğlu Selman'a: 1 rublağ tuz: 2 kuruş."⁶⁴

⁶⁴ Masraf defteri RB'den alınan zâviye evrâkı arasında bulunmaktadır.